

هفدهم اردیبهشت ماه «روز اسناد ملی» سی و پنجمین سالگرد تأسیس سازمان اسناد ملی ایران

اسناد ملی

انسان در طی قرون متمادی و در خلال رویارویی با حوادث گوناگون به تجربیات ارزشمندی دست یافته است. تاریخ مجموعه تمامی این تجربیات است و عدم بهره مندی از این دستاورد گرانبها و سرمایه عظیم بشری می تواند ضمن آنکه به تکرار خطاها و اشتباهات گذشته بیانجامد باعث گسستگی نسل امروز با نسلهای پیشین شود لذا می بایست این تجارب به نسل حاضر منتقل شود. در همین راستا اسناد ملی هر کشور به منزله گنجینه ای گرانبها است که به پلی ارتباطی بین گذشته و آینده آن سرزمین می ماند و می بایست از آن محافظت به عمل آید. بنابراین به منظور آشنایی بیشتر با ماهیت این میراث ارزشمند در ادامه از آنجایی که تعاریف مختلفی از اسناد و مدارک در حوزه های مختلف علوم ارائه شده است نخست به بررسی این تعاریف می پردازیم:

1- تعریف سند از نظر لغوی

- تکیه گاه

آنچه پشت بدو دهند - دهخدا

- آنچه که قابل اعتماد باشد، مدرک مستند - فرهنگ مشیری

- نوشته ای که قابل استناد باشد - فرهنگ معین

- مهر و امضای قاضی و حکم و فرمان پادشاهی و چک و دست نوشته و مکتوبی که بدان اختیار شغل و ملکی را به کسی بدهند. فرهنگ معین

2- تعریف سند از دیدگاه حقوق اسلامی:

در اصطلاح و فقه اسلامی روایت يك حدیث را «سند» گویند. سند به معنی طریق متن است و منظور از متن، متن حدیث است که آنرا لفظ حدیث گویند و معنی سند بطریق متن برای آن است که دانسته شود حدیث، مأخوذ از قول چه کسی است. (کتاب بایگانی اسناد و مدارک اداری در روش تلفیق علمی، علامه حائری، ص 22 و 23).

3- تعریف سند از دیدگاه قانون مدنی ماده 1284:

"سند عبارت است از هر نوشته ای که در مقام دعوی یا دفاع قابل استفاده باشد."

4- از نظر قوانین مالی ایران:

در قوانین مالی ایران سند به صورت کلی تعریف نشده، بلکه بر حسب مورد تعریف گردیده است. ماده 16 قانون محاسبات عمومی مکتوب 21 سفر 1329 می گوید بودجه دولت سندی است که معاملات دخل و خرج مملکتی برای مدت معینی در آن پیش بینی و تثبیت می گردد. مدت مزبور را سند مالیه گویند، که عبارت است از یکسال شمسی (همان کتاب ص 24).

5- تعریف سند از دیدگاه اصول حسابداری:

هر نوشته ای که ذمه سازمان یا شخص حقیقی یا حقوقی را که به نحوی با سازمان طرف حساب و معامله است مشغول یا بری نماید یا مبین پرداخت وجهی جهت خرید کالا یا خدمات و یا حاکمی از انعقاد قرارداد یا وقوع عقدي باشد و یا از آثار ناشی از حقوق خاصی حکایت نماید به شرط وجود اهلیت و دارا بودن امضاء مجاز لازم برای رسیدن به یکی از مقاصد سند محسوب می شود (همان کتاب ص 26)

6- تعریف سند در قانون سازمان اسناد ملی ایران:

کلیه اوراق، مراسلات، دفاتر، پرونده ها، عکسها، نقشه ها، کلیشه ها، نمودارها، فیلمها، نوارهای ضبط صوت و سایر اسنادی که در دستگاه دولت تهیه شده و یا به دستگاه دولت رسیده است و بطور مداوم در تصرف دولت بوده از لحاظ اداری، مالی، اقتصادی، قضایی، سیاسی، فرهنگی، علمی، فنی و تاریخی به تشخیص سازمان اسناد ملی ایران ارزش نگهداری داشته باشد. (تبصره ماده اول قانون مصوب 1349/2/17)

7- تعریف سند از دیدگاه علم کتابداری:

هر نوع نوشته خطی، چاپی، عکسی و یا بصورت های دیگر و هر شیئی مادی را که بتوان از محتوای آن اطلاعاتی بدست آورد "دبزه" یا "مدرک" گویند. (اصطلاحات کتابداری)

پس از تجزیه و تحلیل وجوه اشتراك و افتراق تعاریف یاد شده، عبارت زیر به عنوان تعریف سند پیشنهاد می گردد:

"سند عبارت است از اطلاعات مضبوط اعم از نوشتاری، دیداری، شنیداری که توسط اشخاص حقیقی یا حقوقی ایجاد شده و دارای ارزش نگهداری باشد."

تاریخچه آرشيو در ایران

رسم نگهداری و حفاظت از اسناد و مدارک دولتی در ایران از دیرباز رایج بوده است. در دوران هخامنشیان هسته مرکزی و زیربنای تشکیلات اداری امپراطوری را "بایگانی سلطنتی" تشکیل می داد. در حقیقت مغز متفکر سازمان اداری، رئیس بایگانی سلطنتی بود که فرمان های شاه را به زبردستان ابلاغ می کرد؛ وی مسئول ضبط و ربط مکاتبات حکومتی، فرمان ها و دستورهای شاه و دیگر وقایع مهم روز بود. پس از فتح ایلام، ایرانیان با لوحه های گلی آشنا شدند و از کاربرد آن در امور تجاری و اداری اطلاع یافتند.

ایرانیان در میانه قرن پنجم پیش از میلاد از موادی مانند: چرم و پاپیروس برای نوشتن استفاده می کردند. اما به سبب آسیب پذیری این مواد، اسناد و مدارک دوره هخامنشی دوام زیادی نیاورد و بیشتر آنها از بین رفت. اسناد باقی مانده از دوران هخامنشی در مقایسه با اسناد موجود در آرشیه‌های منطقه، بسیار اندک است. خوشبختانه با وجود ظرافت و آسیب پذیری این اسناد، معدودی از آنها که از چرم و پاپیروس بوده، در شنزراهای مصر پیدا شده است. یکی از این گنجینه‌های پر ارزش، یک کیسه پستی حاوی چندین نامه است. این نامه‌ها که به دلایل نامعلومی به مقصد نرسیده، حاوی دستورهایی به افراد مختلف بوده و در سال‌های 410 تا 411 پیش از میلاد نوشته شده است.

بی تردید سازمان‌های آرشیه‌ی سلطنتی ایران در بابل، اکباتان، شوش، پرسپولیس و دیگر شهرهایی که محل زندگی شاهان ایرانی بود، وجود داشته است. پس از تسلط یونانیان بر ایران، اسکندر با بهره‌گیری از شیوه‌ها و بنیادهای آرشیه‌ی ایرانیان، سازمان آرشیه‌ی سلطنتی ایران را توسعه داد و حتی هنگامی که نسخه‌های اصلی اسنادش در یک آتش سوزی از بین رفت، بی‌درنگ دستور داد با استفاده از رونوشت اسناد که در اختیار فرماندهان نظامی بود، اسناد از بین رفته را بازنویسی کنند.

شیوه ایرانیان در نگهداری اسناد دیوانی، بعدها چنان گسترش یافت که معمول دیگر حکومت‌ها نیز گردید. و آنان شیوه ایرانیان را در حفظ و نگهداری اسناد، در سرزمین‌های خویش نیز به کار بردند. در دوره صفویه رونوشت تمام ارقام مربوط به امور مالی و احکام و نشانه‌ها و نامه‌ها و اسناد در دفاتر مخصوصی ثبت می‌شد. محل نگهداری این دفترها که "انبار دفترخانه دیوان اعلا" نام داشت ظاهراً عمارت چهلستون بود.

در دوره قاجاریه از زمان فتحعلی شاه، اسناد و مکاتبات و سواد فرمان‌ها در دربار نگهداری می‌شد و آرشیه جزو اداره بیوتات به شمار می‌رفت. از زمان ناصرالدین شاه، علاوه بر بخش نگهداری اسناد دربار، اسناد سیاسی در وزارت امور خارجه و اسناد مالی در دستگاه میرزا یوسف خان مستوفی الممالک گردآوری می‌شد اما روش صحیحی برای نگهداری اسناد و نوشته‌ها وجود نداشت. سرانجام در سال 1278 خورشیدی وزارت خارجه به پیروی از روش بایگانی کشورهای اروپایی، بایگانی خود را مرتب کرد.

پس از انقلاب مشروطه و در طی سال‌های 1280 تا 1309 خورشیدی اقدام‌هایی برای به‌کاربردن روش‌های نوین بایگانی با استفاده از دانش و تجارت هیات‌های فرانسوی و بلژیکی انجام گرفت. سرانجام در اردیبهشت ماه 1309 تأسیس مرکزی برای حفظ اسناد دولتی در جلسه هیات وزیران به تصویب رسید. به این ترتیب تا سال 1345 که لایحه تأسیس ((سازمان اسناد ملی ایران)) به هیات دولت ارائه شد، هرچند وقت، یک بار لوایحی در این باره مورد بررسی قرار می‌گرفت. پس از طرح لایحه مزبور در 45/8/23 و طی مراحل مختلف رد و قبول، سرانجام در جلسه هفدهم اردیبهشت ماه 1349 مجلس شورای ملی قانون تأسیس سازمان اسناد ملی ایران به تصویب رسید و برای اجرا به دولت ابلاغ شد بدین سان مقدمات تشکیل آرشیه ملی ایران به عنوان پاسدار فرهنگ و هویت تاریخی کشور به وجود آمد.

شورای سازمان

به موجب ماده چهارم قانون تأسیس سازمان اسناد ملی ایران، شورای سازمان مرکب از اشخاص زیر است:

- 1- وزیر امور خارجه.
- 2- وزیر فرهنگ و آموزش عالی
- 3- دادستان کل کشور
- 4- دبیرکل سازمان امور اداری و استخدامی کشور
- 5- دادستان دیوان محاسبات
- 6- دو نفر از اشخاص متبحر در فرهنگ و تاریخ ایران به پیشنهاد وزیر فرهنگ و آموزش عالی و تصویب هیات وزیران که برای مدت سه سال انتخاب می‌شوند و انتخاب مجدد آنها بلامانع است. بجای اعضای مذکور در چهار بند اول ممکن است، معاونین آنها حضور یابند. اعضای شورا از بین خود یک نفر را به عنوان رئیس انتخاب می‌کنند.

پژوهشکده اسناد

از آنجا که آرشیه حافظه ملی هر کشور است و سازمان‌های آرشیه‌ی علاوه بر وظایف اجرایی، دارای رسالت فرهنگی و پژوهشی نیز هستند و با عنایت به تأکید مقام معظم رهبری و مقام محترم ریاست جمهوری بر ضرورت حفظ، مرمت و اشاعه اسناد و به منظور تحقق اهداف پژوهشی و گسترش فرهنگ آرشیه‌ی و کمک به محققان کشور، سازمان اسناد ملی ایران، در سال 1372 موفق به طرح و اخذ موافقت موسسه مطالعات و تحقیقات آرشیه‌ی، ((پژوهشکده اسناد)) از وزارت فرهنگ و آموزش عالی شد. اهم اهداف و وظایف پژوهشکده اسناد به شرح زیر می‌باشد:

الف - مطالعه و تحقیق در مورد اسناد موجود در آرشیه سازمان اسناد ملی ایران و سایر مراکز آرشیه‌ی به منظور کشف نکات مبهم و مکتوم تاریخی در جهت تدوین تاریخ جامع معاصر ایران.

ب- مطالعه و تحقیق در خصوص شیوه‌های بازسازی و مرمت اسناد و استفاده از روش‌های نوین علمی برای شناسایی عوامل مخرب و موثر بر اسناد و یافتن راه‌های مقابله با آنها.

ج - بررسی و مطالعه روش‌های طبقه‌بندی اسناد مطابق با استانداردهای جهانی

د- تلاش در جهت ساخت و تهیه مواد لازم برای مرمت اسناد در داخل کشور.

ه - تهیه کلیدواژه‌ها، اصطلاحنامه‌ها، اصول شماره‌گذاری و نمایه‌سازی در جهت استفاده صحیح و علمی از کامپیوتر به منظور ارائه شیوه‌های بازیافت اطلاعات موجود و اشاعه آنها.

و- تهیه و آماده‌سازی مجموعه‌های اسنادی برای انتشار به صورت گزارش، کتاب و یا نشریات مربوط.

ز- تهیه و تنظیم و ارائه طرح‌های پژوهشی در زمینه تاریخ معاصر ایران به پژوهشگران

ح- همکاری با موسسات دولتی، دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی و مطالعاتی فرهنگی و علمی داخل و خارج از کشور و راهنمایی آنان در زمینه اسناد آرشیه‌ی.

ط- معرفی و شناساندن اسناد موجود در سازمان اسناد ملی ایران و تهیه راهنماهای لازم به منظور تسهیل در این امر.

در حال حاضر پژوهشکده اسناد با طراحی سه گروه در زمینه تحقیقات آرشیه‌ی، مطالعات و حفظ و نگهداری اسناد، گروه تحقیقات تاریخ معاصر ایران به تکمیل کادر هیات علمی خود مشغول است. پژوهشکده اسناد دارای شورای عالی مرکب از ریاست و معاونان سازمان و سه تن از شخصیت‌های علمی کشور است که جلسات آن هر دو ماه یکبار تشکیل می‌شود. علاوه بر فعالیت‌های جاری، بر اساس مقررات خود طرح‌هایی را اجرا و طرح‌های دیگری را در دست اجرا دارد.

آرشیو شفاهی سازمان اسناد ملی کشور

شاید برایتان قابل توجه باشد که بدانید در سازمان اسناد ملی بخشی بنام "آرشیو شفاهی" وجود دارد. در این بخش هر یک از افراد هنرمند، سیاستمدار، دانشمند، پزشک، مهندس، می توانند تجربیات، مشاهدات و خاطرات خود را برای آیندگان باز گویند. این اسناد شفاهی نیز حامل پیام های فرهنگی و اجتماعی هستند که تمامی آحاد مردم و نه تنها پژوهشگران می توانند پیشینه ی فرهنگی خود را در آن کشف کنند.

بخش آثار دست نوشته سازمان اسناد ملی

برای نخستین بار در ایران آرشیو تخصصی برای نگهداری از اسناد و دست نوشته های هنرمندان، نویسندگان، شعرا و تمام مشاهیر کشور راه اندازی می شود. اکنون دست نوشته های تعدادی از مفاخر و نویسندگان بنام همچون ملک الشعراء بهار، جمالزاده، پروین اعتصامی، پژمان بختیاری و... در اختیار سازمان اسناد ملی ایران قرار گرفته است اما هنوز بخش عمده ای از آثار این بزرگان در اختیار خانواده های آنهاست که در صورت همکاری آنها با سازمان اسناد ملی و حتی ارائه نسخه های کپی این دست نوشته ها نیز می توان برای تکمیل این آرشیو تخصصی در کشور اقدام کرد.